

Ajankohtaisia tutkimuskysymyksiä

R. G. Collingwood ja historianfilosofian nykytila

Collingwood on vaikuttanut nykyiseen historianfilosofiseen ongelmanasetteluun kahdenlaisesti. Ensiksikin hän käytännön historioitsijana, pedagogina ja ajattelijana vaikutti aikalaisiinsa, sekä tutkijoihin, filosofiin että opiskelijoihin. Käsitteäkseni tämä heijastuu mm. sellaisten historioitsijoiden teoreettisoinneissa, jotka eivät suoranaisesti tunnustaudu Collingwoodin oppilaiksi, kuten E. H. CARRIN ja GEORGE BARRACLOUGHIN. Toisen vaikutusmuodon on professori WILLIAM H. DRAY määritellyt seuraavasti: ”Suuri osa sen väitteen innoituksesta, että historia on merkitsevässä määrin oma tieteesä omine pyrkimyksineen, käsitteineen ja menetelmineen, on tullut idealistisilta filosofiilta, kuten Collingwood, Croce, Dilthey — ja jopa Hegel.” Muistettakoon, että Drayn oma toiminta on osaltaan mainitun innoituksen hedelmä.

Historianfilosofia kehittyi toisaalta historiantutkimuksen, toisaalta yleisten teoreettisten virtausten vaikutusten ja vaatimusten myötä. Käytännön historioitsijat arvioivat sitä oman kokemuksensa valossa ja toimivat näin vastapainona luonnontieteiden muuttamaa maailmankuvaa heijastavan tieto-opin kriteereille. Collingwoodin filosofialle oli luonteenomaista pitää lähtökohtanaan inhimillistä historiaa, ihmisen kehitystä menneisyydestä nykyaikaan. Hänen ajatuksiaan ovat tulkinneet ja kritikoineet päinvastaisia näkemyksiä edustaneet teoreetikot, ja keskustelun suuntauksen vuoksi häneltä on epäilemättä etsitty vastauksia kysymyksiin, joiden asettamista hän itse ei nähnyt edes mielekkääksi.

Sen paremmin englantilaiset historioitsijat, joiden työssä näkyy Collingwoodin vaikutus, kuin hermeneuttiset filosofit eivät yleensä ole samaa mieltä kuin Collingwood tai ainakin ovat kieltäneet olevansa. On kuitenkin syytä tähdentää epäilystä, etteivät kummatkaan kenties ole tarkoin selvillä Collingwoodin peruskäsityksistä ja -pyrkimyksistä, vaan tarkastelevat hänen ajatuksiaan niille vieraista lähtökohdista käsin. Väärinkäsitysten mahdollisuutta lisää osaltaan se, että Collingwoodin käsitteistö ja metodi poikkeavat anglosaksisen filosofian yleisesti käyttämisestä. Collingwood on monesti luonnehdittu yksinäiseksi sudeksi, koska hän oli filosofina pikemmin mannermainen kuin englantilainen. Myöhempi kehitys on tehnyt oikeutta enemmän hänen maineelleen kuin ajattelulleen.

Väärinkäsitykset ja virheelliset tulkinnat Collingwoodin kohdalla eivät ole ainoastaan hänen teoreettisia pohdiskelujaan koskeva yksittäinen seikka, vaan ne heijastavat historianfilosofian nykyisen tilanteen pohjana olevaa kysymyksenasettelua. Sitäkin Collingwoodin ajatusten tarkempi ymmärtäminen selventäisi.

Collingwoodin historianfilosofia katsotaan yleensä HEGELIN nimeen liittyvän idealistisen tradition myöhäiseksi jatkeeksi. Jo tämä riittää anglosaksisessa piirissä ajattelijan leimautumiseen vähintään epäilyttäväksi. Tosiasiassa Collingwoodin käsitemaailman dialektisuus onkin hengellistä perua, nähtävästi lähinnä hänen filosofisen kumminsä BENEDETTO CROCEN kautta.

Englanninkielistä filosofiaa hallitsi maailmansotien välisenä ajanjaksona loogiseksi empirismiksi nimitetty suuntaus, jonka juuret olivat toisaalta 1800-luvun positivismissa sellaisena kuin sitä edustivat COMTE ja MILL, toisaalta logiikan uusissa kehitysvaiheissa. VON WRIGHTIN mukaan logiikan ja positivismin tällä vuosisadalla solmima liitto on pikemmin historiallinen sattuma kuin filosofinen välttämättömyys, koska formaalisen logiikan voi tuskin sanoa liittyvän olennaisesti positivistiseen tieteen filosofiaan. Perusajatuksena tässä suuntauksessa ovat metodologinen monismi eli tutkimusmenetelmien ykseys, luonnontieteiden metodologian asettaminen tämän ykseyden mittapuuksi ja laajasti käsitettynä kausaalinen tieteellinen selittäminen.

Collingwoodin käsitys oli alunperin metodologisen monismin vastainen. Uudentyyppiset yhteiskuntatieteet olivat hänen mielestään jolleivät käytännössä mahdollisia, ainakin hyödyttömiä. Tuolloin looginen empirismi tai positivismi ei vielä kiinnittänyt suoranaista huomiota historiaan, vaan antoi yhteiskuntatieteille teoreettisen ylykkeen luonnontieteiden tutkimusperiaatteiden omaksumiseen. Collingwood ei hyväksynyt historian osalta vaatimusta tieteen tehtävästä yleispätevien lakien määrittelijänä. Hän meni vieläkin pitemmälle positivismin vastustuksessaan sanomalla, ettei historia tarvitse rinnallaan eikä apunaan ns. käyttäytymistieteitä. Erityisesti hän torjui psykologian historian tukitieteenä, sillä hänelle historia oli ihmismielen todellinen tiede (the true science of human mind). Buryin kuuluisa teesi "historia on tiede, ei vähempää eikä enempää" kaipasi hänen mielestään oikaisun: "Mutta jos se ei ole vähempää, se on varmasti enemmän."

Collingwoodilla oli Oxfordissa metafysisen filosofian professuuri. Tätä on pidetty riittävänä selityksenä sille, että hän pyrki löytämään metafysiikalle tieteellisuonteisen tarkoituksen. Tämä pyrkimys oli ja on käsittämätön loogiselle empirismille ja sen manttelinperiijöille, koska tuo suunta julisti syntymähetkellään metafysiset lausumat mielettömiksi sillä perusteella, ettei niitä voida osoittaa empiirisesti oikeiksi tai vääriksi. Collingwood selitti metafysiikan tehtävän historiallisluonteiseksi, tieteen kulloistenkin perusoletusten eli ehdottomien edellytysten etsimiseksi. Väitettä on kritikoitu sekä siltä kannalta, että metafysiikka näin käsitettynä menettää filosofisen erikoisluonteensa (meditaationa), että toisaalta väittämällä Collingwoodin ylittävän valtuutensa ja historiallisen metafysiikon tehtävänsä rajat, kun hän otti kantaa kysymykseen eri aikakausina vallinneiden perusoletusten keskisestä paremmuudesta. Molemmin puolin ärtymyksen syy on osittain asiallinen, mutta aivan ilmeisesti myös terminologinen.

Loogisen empirismin piirissä Collingwoodia nimitetään yleisesti idealistiksi. Historiografian piirissä taas ainakin Carr on väittänyt hänen oppiensa johtavan toisaalta individualismiin, toisaalta äärimmäiseen subjektivismiin, jonka puitteis-

sa kaikki objektiivinen historiankirjoitus olisi mahdotonta. Nämä luokitukset ovat helppoja tehdä eikä niitä ole aivan vaivaton kumota, mutta ne tuskin käyvät Collingwoodin ajattelun osuvasta luonnehdinnasta. Looginen empirismi on alunpitäen suhtautunut vähintään varauksella ja toisen maailmansodan jälkeen suoranaisten vihamielisesti hegeliläiseen dialektiikkaan ja siihen liittyvään tapaan käyttää käsitteitä. Monet ajattelijat sen piirissä ovat nimenneet kaikki positivistisen tradition vastaiset ilmiöt ylimalkaan ”idealismiksi” tuskin edes arvioiden subjektiivisen ja objektiivisen idealismin sisällöllistä eroa. Näin on saatu esim. empirismi ja idealismi näyttämään vastakohdilta, mitä ne eivät suinkaan ilman muuta ole.

On luonnollisesti eri asia puhua ihmismielen tai maailman rakenteesta. Collingwood puhuu historiasta ihmismielen hyvin tärkeänä elementtinä enemmän kuin tieteenä, vaikka hän sitä sanaa käyttääkin. Jos hänen katsotaan puhuneen ensisijaisesti historiasta selittävänä tieteenä, väite idealismista on oikeaan osunut, mutta tämä ei käsittääkseni vastaa Collingwoodin ajattelun kokonaisrakennetta. Myöhäsyntyisempi nimike ”historisismi” soveltuisi Collingwoodiin, mikäli se pätsisi Hegeliin, jota sillä on ensisijaisesti tähdätty. von Wrightin mielestä tällaista pätevyyttä ei kuitenkaan ole. ”Historisismi” — ja ”historismi”-käsitteiden erosta en katso tässä yhteydessä aiheelliseksi keskustella, mutta jälkimmäisen voitane katsoa sopivan historioitsijoiden enemmistöön ja myös Collingwoodiin. Tässä yhteydessä on syytä mainita, että Collingwood torjui selvästi loogisen atomismin opin. Hänen käsityksensä mukaan yksittäinen ajatusakti suhtautuu ajatusyhteyteensä kuten erillinen orgaaninen toiminto elimistön kokonaisaktiiviteettiin eikä kuten esine kokoelmaan, johon se on liitetty.

Paitsi käytännön toiminta arkeologina ja historioitsijana Collingwoodin ajatteluun heijastui myös aikakausi, jonka kuluessa hän kehittäi teorioitaan. Perustavana lähtökohtana hänen filosofiselle toiminnalleen oli käsitys, että renessanssin mukanaan tuoma ajattelun ja toiminnan ykseyden hajoaminen oli uhkana koko modernille eurooppalaiselle sivistykselle. Tämä teema esiintyy jo hänen ensimmäisessä v. 1916 ilmestyneessä teoksessaan *Religion and Philosophy* ja se on keskeinen myös hänen viimeiselle itse julkaisemalleen teokselle *The New Leviathan*, joka syntyi toisen maailmansodan puhjettua ja ilmestyi v. 1942. Teorian ja käytännön yhteyden palauttamisen Collingwood näki filosofian tehtäväksi. Hän arvosteli oman aikansa ajattelijoihin siitä, ettei näiden toiminta ollut omiaan auttamaan silloista sukupolvea sen moraalisisissa, poliittisissa ja sosiaalisissa vaikeuksissa. Vaikka filosofian hänen mielestään piti välttää kiusaus ryhtyä komentelemaan, sen piti myös varoa vajoamasta pelkän formalismin lumoukseen, yritykseen supistaa konkreettisen olevaisen virta pelkäksi abstraktiksi, minkä Collingwood luki ”loogismin” ja ”positivismin” synniksi.

Fasismien ja natsismien nousun Collingwood samaisti havaitsemiinsa kulttuurin sairausilmiöihin. Hän määritteli sen seuraukseksi ”irrationalismin propagandasta”, joka perustui luottamuksen menettämiseen järjen tehoon. Tämän ilmiön edellytyksenä oli oppi, ettei tietäminen vaikuta tiedettyyn kohteeseen eikä filosofialla niin ollen ole merkitystä käytännön toiminnalle. Jossain yhteydessä Collingwood lienee kieltänyt neutraalin logiikan olemassaolon. Ainakin hän esitti, että tietämi-

nen vaikuttaa sekä tiedettyyn objektiin että tietävään subjektiin. Kun filosofian tehtävä oli renessanssista alkaen ollut järjellisten perustelujen löytäminen luonnontieteen mahdollisuudelle eli käsitykselle, että luonto on yksi ainoa olioiden järjestelmä, jossa vallitsee yksi yhtenäinen lakien järjestelmä, sen tehtäväksi oli meidän vuosisadallamme tullut inhimillisen edistyksen mahdollisuuden puolustaminen. Oli tullut aika arvioida uudelleen edistyksen tai kehityksen idea, erityisesti sen kaksi päämuotoa, evoluutio luonnossa ja historia ihmisten maailmassa.

Euroopan poliittisen kehityksen synkentyessä Collingwoodia kohtasi myös henkilökohtainen tragedia, vähitellen kuolemaan johtanut sairaus. Tämä on selitetty osasyiksi hänen katkeruudelleen filosofikollegojaan kohtaan, jotka ”soittivat viulua kun Eurooppa paloi”. Tämä on jälleen esimerkki Collingwoodin kannanottojen vääärästä tulkitsemisesta niille täysin vieraista lähtökohdista. Pääosassa jyrkintä kritiikkiä on perustana ajatus filosofiasta, joka saavuttaa täydellisyytensä eksaktin yleispätevyyden myötä. Collingwoodin käsitys filosofian tehtävästä ja oman aikansa filosofian kyvystä ja halusta suoriutua siitä tekee hänen suhtautumisensa sodan puhjetessa ymmärrettäväksi ja täysin luonnolliseksi. STEPHEN TOULMIN väittää Collingwoodin kritiikin osuneen tämän omaan nilkkaan, koska se tuli julkisuuteen monien hänen arvostelemistaan kollegoista ollessa jo sotilaina asepuvuissa. New Leviathanin esipuheessa Collingwood kuitenkin vakuuttaa kirjansa ajatusten syntyneen, kun oli käynyt ilmeiseksi ettei tiedetty, minkä puolesta taisteltiin, ja etteivät johtajatkaan osanneet tai halunneet sitä selittää. Toulminin ja Collingwoodin käsitykset filosofisesta vastuusta ovat täysin vastakkaiset.

Collingwood kuoli v. 1943 jättämättä jälkeensä valmista yleisesitystä historianfilosofiasta. Suunnitelma tällaisesta hänellä oli ollut, ja hänen papereistaan saatiin riittävä aineisto julkaisukelpoiseen kokoelmaan. Historianfilosofia oli Collingwoodille paitsi hänen oman käytännön toimintansa teoreettista tarkastelua myös osa laajempaa filosofista katsomusta. Itse hän ehti julkaista kymmenkunta teosta filosofian eri alueilta, minkä lisäksi hänen muistiinpanoistaan koottiin vielä kaksi. Toinen näistä on juuri v. 1946 ilmestynyt *The Idea of History*. Historia ei ollut Collingwoodin teoriassa ainoastaan eräs tieteenhaara, vaan kuului jäsenenä kokemuksen muotojen sarjaan. Nämä muodot olivat järjestyksessä taide, uskonto, tie-de, historia ja filosofia. Kukin muoto edellytti alempaa ja sisällytti sen itseensä, mutta ei ollut sen välttämätön seuraus. Samanlaisen muotosarjan Collingwood esitti myös tietoisuuden eritasoisia toimintoja kattavaksi. Pisimmälle idea on kehittyneen hänen käsitteiden dialektiikassaan. Kuitenkin yleinen kuva koko hänen teollisesta toiminnastaan perustuu ratkaisevasti *The Idea of History*'yn.

Saksasta natsismin jaloista USA:han paennut C. G. HEMPEL julkaisi kirjoituksensa yleistävien lakien funktiosta historiassa eräässä sikäläisessä filosofisessa aikakausjulkaisussa v. 1942. Hänen esittämänsä teoria tuli vakavitta vastaväitteittä ohjenuoraksi historiantutkimuksen teoreettiselle tarkastelulle puoleksitoista vuosikymmeneksi. Tämän kattavien lakien teorian (covering law theory) perusajatus on lähtöisin positivismista, ja ”Popperin—Hempelin teoriaksi” ristittyinä se muodostui oleelliseksi osaksi toisen maailmansodan jälkeen keskeiseen asemaan nousutta analyttisen filosofian virtausta, jota voidaan luonnehtia esim. nimityksellä

uuspositivismi. Hempelin teoria viitoitti yhteiskuntatieteille tien kohti yleisten lakien löytämistä ja tapahtumien selittämistä tällaisiin lakeihin vedoten. Niinpä historiaakin vaadittiin ottamaan huomioon taloustieteen, sosiologian ja psykologian uudet menetelmät ja tutkimustulokset. Tätä vaatimusta tuskin kukaan katsoo nykyään liialliseksi, kunhan ensiksi mainittuja ei tyrkytetä historianutkijoille, mutta vastavaikutuksena on herännyt vaatimus historiallisemmasta otteesta yhteiskuntatieteissä, jotta ne kykenisivät kiinnittämään huomionsa ei vain tutkittavissa oleviin, vaan myös merkittäviin ongelmiin.

Kattavien lakien teoriaan liittyy lieveilmiönä KARL POPPERIN esittämä "historismin" kritiikki. Sen ytimenä on kokonaisvaltaisen historiannäkemyksen samaistaminen Platonin ja Hegelin oppien projektiona toisaalta natsismiin, jonka hegeliläisyys on lievästikin sanottuna kyseenalainen, toisaalta marxilaisuuteen, jotka molemmat saadaan näin "historismin" ilmentymiksi. En usko, että historioidijat ottavat tätä oppia vakavasti. Vaikuttaa lähinnä kevytkenkäiseltä selittää kansallissosialismin synty kansallishengen ja sosialismin yhteensulautumiseksi. Kylmän sodan politiikan ja tietynlaisen yhteiskuntatieteen piirissä Popperin hypoteesille on kuitenkin käyttöä löytynyt. Collingwoodkin on esitetty historisistiksi ja sellaisena tuomittu.

Vastapainoksi Popperin—Hempelin teorialle ilmaantui v. 1957 kanadalaisen professorin WILLIAM H. DRAYN teos *Laws and Explanation in History*. Sen perusajatuksena oli, ettei historian ilmiöitä voida selittää yleistävillä laeilla, vaan toiminnan järjestyksellä. Myöhemmin hän on esittänyt näkemyksensä mm. teoksessa *Philosophy of History*, jossa Collingwood mainitaan nimenomaan idealistisena filosofina. Drayn näkökulmassa on niukasti tilaa Collingwoodin toiminnalle käytännön historioidijana. Vedotessaan tämän näkemyksiin hän samalla loi niistä omiin tarkoituksiinsa sopivan mallin, joka on säilynyt yleisessä tietoudessa historianfilosofian yhä keskittyessä selittämisen ongelmaan. Uuspositivismin vastaisesta suunnasta kehittynyt ns. hermeneuttinen filosofia, jonka pyrkimyksenä on inhimillisen toiminnan yleensä ymmärtävä selittäminen, on säilyttänyt ajankohtaisena Collingwoodin ajattelusta luodun käsitysmallin.

Analyttisen filosofian suunnalta on hermeneutiikkaa lähestynyt anglosaksiseen piiriin luettava suomalainen G. H. v. Wright. Hänen tärkein teoksensa aiheesta on *Explanation and Understanding* v:lta 1971. Suomeksi on ilmestynyt *Historiallisista selityksistä* (H. Aik. 1967, ss. 311—328) ja *Tieteen filosofian kaksi perinnettä* (Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja 1/1970). Keskeistä von Wrightin teorialle on historiallisen selittämisen looginen rakenne vastakohtana kausaaliselityksille. En uskalla näin ylimalkaisessa tarkastelussa ottaa kantaa kysymykseen, ovatko selittäminen ja ymmärtäminen hänen käyttämään historiallisten tekojen kyseessä ollessa yhdistettävissä vai onko niillä jotain oleellista eroa. Sen sijaan on aiheeni kannalta valaisevaa havaita, että von Wright sijoittaa tarkasteluissaan Collingwoodin jossain määrin toisistaan poikkeaviin yhteyksiin.

Reaktiosta positivismia vastaan von Wright varsin osuvasti toteaa, että nimitys "idealismi" sopii vain sen joihinkin linjoihin. Hän kuitenkin lukee, vaikka varovasti, Crocen ja Collingwoodin metodologian antipositivistisen virtauksen idealisti-

seen siipeen. Toisaalta hän toteaa molempien ajatusten muistuttavan hegeliläis-marxilaisia ideoita, jotka muodostavat kahdesta tieteen filosofian perinteestä erotuvan oman linjansa. Tämä on käsittääkseni ainakin Collingwoodin kohdalla lähempänä asian ydintä.

Drayn selitysmallin von Wright mainitsee muistuttavan empatian ja ymmärtämisen metodologian perinteellisiä ideoita, vaikkei sillä näytäkään olevan yhteyttä uudempaan mannermaiseen henkítieteiden filosofiaan, vaan olevan yhteydessä Collingwoodin ja OAKESHOTTIN ajattelun hegeliläisiin piirteisiin. Myös PETER WINCHIN yhteydessä von Wright puhuu Collingwoodin ja Oakeshottin edustamasta hegeliläisestä linjasta Englannissa. Tämähän ei merkitse, että hän katsoisi näiden kahden edustavan yhtäläisiä näkemyksiä, mutta silti näen aiheelliseksi korostaa, että rinnastus Oakeshottiin on eräs Collingwoodin ajattelun virheellisen tulokinnan päälähteistä.

Pääasiallinen huomion kohde Collingwoodin metodologisissa käsityksissä on jatkuvasti ns. uudelleenajattelu. Historioitsijan tuli tutkimuksessaan ajatella uudestaan menneisyyden ajatukset (rethink past thought), uusintaa mielessään menneisyys (re-enact the past).¹ Käsitys Collingwoodista joutuu uuteen valoon, jos asetetaan kyseenalaiseksi, onko historiallisen uudelleenajattelun metodi tarkoitettu selittämisen keinoksi. LEON J. GOLDSTEIN on esseessään *Collingwood on the Constitution of Historical Past*² mielestäni vakuuttavasti osoittanut, ettei The Idea of History'n keskeinen ongelma ole, kuinka tapahtumat voidaan selittää, vaan kuinka historiallisesta toiminnasta ylipäänsä voi olla ja voidaan saada tietoa. Goldstein on myös korostanut sitä, että Collingwood (myös arkeologina) rakensi historiallisia päätelmiään oletettua vähemmän kirjallisten lähteiden varaan ja kiinnitti sen sijaan runsaasti huomiota erilaisten vallitusten olemassaolon ja erityispiirteiden selvittelyyn, esinekultuurin ilmiöihin jne.

Collingwoodin käsityksen mukaan varsinainen historia on ajattelun historiaa, joten historiassa ei ole kysymys tapahtumista, vaan teoista jotka ilmentävät tiettyä ajattelua. Tapahtuman kaksi puolta ovat erottamattomat, joten ulkokuorta, itse tapahtumaa, ei voida selittää sen sisustalla, ajattelulla. Menneisyys ei ole historioitsijan havaittavissa oleva tosiasia, vaan siitä on saatavissa vain välillistä tietoa, jonka pätevydestä ei ole todisteita. Ainoa mahdollisuus on tällöin uudelleenajattelemalla menneisyydessä tapahtunut ajattelu uusintaa menneisyys omassa mielessä. Historioitsijan tehtävänä on löytää se menneisyys, joka on jättänyt jälkeensä tutkijan havaitsemat tai tietämät jäänteet. Tämä merkitsee Collingwoodin mukaan todistuskappaleiden ilmentämän ajattelun löytämistä sen laajassa merkityksessä. Historiallisen tiedon kohde ei ole sen mielen ulkopuolella, joka sen tietää, vaan se on ajatustoiminto, joka voidaan tietää siinä määrin kuin se pystytään uusintamaan.

1. Re-enact -termillä ei ole olemassa luontevaa suomalaista vastinetta. Sekä 'nykyistäminen' että 'uusiminen' sisältävät mielestäni niin pitkälle meneviä sivumerkityksiä, etteivät ne sovellu tähän käyttöön, ja sama koskee ilman muuta 'uudistamista'. Tässä käyttämäni 'uusintamista' taas kielitoimisto ei tietävästi pidä hyväksyttävänä.

2. *Critical Essays on the Philosophy of R. G. Collingwood*, toim. Michael Krausz, Oxford 1972.

Ajatteluakti ei Collingwoodin käyttämässä merkityksessä ole vain subjektiivinen, vaan yhtä lailla objektiivinen. Se ei ole ainoastaan ajattelua, vaan myös selaista, mitä voidaan ajatella. Silti se ei milloinkaan ole pelkästään objektiivinen, joten sitä täytyy ajatella sille ominaisella ja vain sille tarkoituksenmukaisella tavalla. Sitä ei voida asettaa ajattelevan mielen eteen valmiina kohteena eikä tutkia objektiivisesti siinä mielessä, että subjektiivisuus olisi poissuljettu, vaan vain sellaisena kuin se on todellisuudessa: ajatusaktina, jota voi tutkia vain se, jonka toiminto tai kokemus se on. Kyseessä ei tällöin ole enää pelkkä kokemus tai tietoisuus, vaan tieto omasta itsestä. Ajattelu pystyy käsittelemään yhtä hyvin menneitä kuin nykyistä. Muisti on menneisyyden kokemuksen nykyistä ajattelemista, ja historiallinen tieto on muistin erikoistapaus. Historia ei voi hyväksyä sen paremmin oppia, että ajatus kadottaa merkityksensä irrotettuna aktuaalisesta yhteydestään, kuin sitä käsitystä, ettei ajatuksella ole yhteyttä toisiin ajatuksiin.

Collingwoodin lausuma väite, että ajatuksen tulee olla rationaalinen ollakseen uudelleenajatteltavissa, on ymmärretty tutkimuksen rajoittamiseksi yksinomaan järjen sanelemiin tekoihin. Yhteydestä käy kuitenkin selvästi ilmi, että hän tarkoittaa tässä rationaalisuudella tarkoituseräisyyttä erotukseksi pelkistä aistimuksista ja tunteista, jotka myös sanan laajassa merkityksessä sisältyvät ajatteluun. Tälle näkökannalle löytyy Collingwoodin estetiikasta varmasti lisää tukea. Kun jokin menneisyyden tapahtuma tiedetään ja se on teko eikä luonnonilmiö, on mahdollista löytää tai tietää se ajatus, jota teko ilmaisee, mutta vain tuon ajatuksen tarkoituseräinen, tekona ilmennyt eli rationaalinen puoli.

Meikäläisistä historioitsijoista RENVALLIN teoretisoinnit osuvat monissa kohdin yhteen Collingwoodin ajatusten kanssa, vaikka niissä sen lisäksi on muiden historianfilosofien vaikutus varsin korostetusti havaittavissa. Collingwoodia voitaneen tulkita siihen suuntaan, että hän Renvallin tavoin näkee ihmisen pyrkimykset ja katsomukset historiallisen tilanteen muodostaman rakennekokonaisuuden hallitsevana rakenneominaisuutena, joka ratkaisee, millaisen aseman eri tekijät saavat yksilön mielessä. On kuitenkin todennäköistä, että Collingwoodin käsitys ihmismielen rakenteesta on toinen kuin Renvallin. Mielen elementit muodostavat Collingwoodin teoriassa dialektisen sarjan, jossa niillä on keskenään eritasoinen asema ja tarkoin analysoitavissa olevat keskinäiset suhteet. Ihmismieli on sekä yleisesti että yksilössä kehittyvä tai kehityskykyinen, ja jokainen sen ilmiö on prosessi, joka kumulatiivisesti tietoisuuden piiriin kohotessaan ilmenee tekona. Renvallin käsitys eläytymismahdollisuuksien ulkopuolelle menevän ymmärtämisen mahdollisuuksista perustuu mielen kykyyn tajuta älyllisesti suhteita ja rakentaa niistä kokonaisuuksia tarvitsematta eläytyä sen paremmin noihin suhteisiin kuin niiden muodostamaan kokonaisuuteenkaan. Collingwood ei liioin käytä eläytymis-termiä, mutta hänen käsityksensä mielen ja teon rakenteesta, niiden tietynlaisesta yhtenevyydestä edellyttää muuta kuin tapahtumien tai oikeammin tekojen yksinomaan älyllistä rekonstruointia. Korostan sitä, etteivät "rethink" ja "re-enact" ole synonyymejä, vaan uudelleenajattelun avulla tutkijan on Collingwoodin käsityksen mukaan mahdollista uusintaa menneisyys mielessään, mikä on selvästi laajempi merkitys kuin minkä Renvall tälle ymmärtämiselle antaa. Toivon tämän seikan käyvän selvemmäksi edempänä.

Teke on Collingwoodin käsitteistössä enemmän kuin ainoalaatuinen ilmiö. Sillä on universaalinen luonne, joka harkitun ja tarkoituseräisen teon ollessa kyseessä on ennen sen suorittamista laadittu suunnitelma — se kriteeri, jonka perusteella tiedetään tehdyksi juuri tarkoitettu teko. Koska siis ainoastaan tällaiset teot tulevat kysymykseen, eivät historian aihepiiriä suinkaan muodosta ainoalaatuiset ilmiöt. Historian piiriin kuuluvien kohteiden välttämättömiin ominaisuuksiin kuuluu niiden universalisuus, mikä tässä yhteydessä tarkoittaa jotakin ajalliset ja paikalliset rajoitukset ylittävää. Tällä Collingwood ilmoittaa yrittävänsä luonnehtia tapaa, jolla ajattelu oman välittömyytensä ylittäen säilyy ja elpyy uusissa yhteyksissä. Hän hylkää myös historian kohteiden yksilöllisyyden, koska tapahtumien tai henkilöhahmojen yksilöllisyys ei hänen mukaansa ensinnäkään kuulu historian tutkimusalaan ja toiseksi siksi, etteivät yksilöt ja yksittäiset teot esiinny historiassa yksilöllisyytensä, vaan sisältämänsä mahdollisen universalisuuden ansiosta. Historian kohteen tulee olla sellainen, että se voi elpyä historioitsijan mielessä, ja hänen mielensä sellainen, että siinä voi tällainen elpyminen tapahtua.

Tärkein sekä arvostelun että väärinkäsitysten lähde on Collingwoodin dialektinen käsitejärjestelmä, muotojen sarja tai asteikko, jossa alemmat muodot sisältyvät jäännöksettä ylempiin. Collingwoodia on arvosteltu siitä, ettei hän tajunnut tai myöntänyt taiteen riittävyttä tai välttämättömyyttä tiedon lähteenä, siitä, ettei hän selitä uskonnollista kokemisen muotoa sen omilla ehdoilla, siitä, että hän suhtautui vihamielisesti tiedettä ja ennen kaikkea (luonnon-)tieteellistä asennoitumista kohtaan, edelleen siitä, ettei hän historioitsija-metafysiikkona pysyttäydy filosofian alueen ulkopuolella, ja lopuksi siitä, ettei hän filosofina tyydy asioihin sellaisina kuin ne ovat, vaan pyrkii esittämään, miten niihin pitäisi suhtautua. Joiltakin tahoilta on myös yritetty todistaa Collingwoodin lieventäneen asennetaan vuosien mittaan ja pudottaneen kaikessa hiljaisuudessa teoriastaan opin muotojen päällekkäisyydestä. Tälle ei kuitenkaan löydy vakavia perusteita ainakaan *The Idea of History* -teoksesta. Tulkinta johtunee pyrkimyksestä todistaa, että dialektinen käsitejärjestelmä ehdottomasti edellyttää idealistista perusasennetta, käsitystä, että olemassa oleva on mielen rakentamaa. Collingwood korosti mielen ja sen tietämän objektin erottamattomuutta, mutta tämä on tieto-opillinen eikä metafyyssinen oletus.

Collingwoodin mukaan historian tehtävänä ei ole luonnontieteiden tapaan selitysten etsiminen ihmisen maailman ymmärtämisen mahdollisuuksien lisäämiseksi, vaan se on hänen käsityksensä mukaan olemassa olevan ihmisen itsensä tietämistä varten. Yleensä ajatellaan tärkeäksi ihmiselle, että hän tuntee itsensä, ts. tietää, mitä on olla ihminen, toiseksi olla sellainen ihminen kuin on, ja kolmanneksi olla juuri se ihminen kuin on. Toisin sanoen on kysymys tiedosta, mitä voi tehdä, ja koska sen voi tietää vain kokeilemalla, jää ainoaksi keinoksi sen tietäminen, mitä ihminen on tehnyt ja siten, mitä ihminen on. Huomattakoon tässä erityisesti se, ettei Collingwood tässä puhu eriytyneesti yksilöstä tai kollektiivista, vaan tuntuu käyttävän ihmis-käsitettä hegeliläisessä ”lajinolemus”-merkityksessä.

Kun muistetaan Collingwoodin filosofialle asettama tehtävä, voidaan olettaa, ettei hänen oppinsa menneisyyden uusintamisesta ole sen paremmin keino selit-

tää asioiden yhteyksiä kuin pyrkimys täydellisen objektiivisen kuvan rakentamiseen menneisyydestä. Perimmäisenä kysymyksenä ei ole tiedon mahdollisuus, sen eksaktius tai yleispätevyys, vaan käsittääkseni kysymys tiedon merkityksestä: mitä varten historia on. Collingwood käsittää historian ihmismielen todelliseksi tieteksi. Psykologia on hänen käsityksensä mukaan harhateilla yrittäessään selittää, mitä mieli tulee aina olemaan, mitä se on ollut ennen ja mitä se on nyt. Historioitsijalla ei ole profetoimisen lahjoja, eikä hän voi esittää inhimillisen ajattelun tulevaa kehitystä sen paremmin kuin säätää sille lakeja, paitsi niissä puitteissa kuin sen täytyy kehittyä nykyisyys lähtökohtanaan. Tällöinkään ei voida tietää kehityksen suuntaa, vaan pelkästään sen ennakoedellytykset. Collingwood käyttää (Goldsteinin mukaan) omassa tutkimustyössään myös selittämistä sosioekonomisten mallien avulla, mutta hän ei tunnusta sen kaltaisille lainalaisuuksille kestävää pätevyyttä eikä katso niiden selvittelyä historian keskeiseksi pyrkimykseksi. Mainitakoon tässä yhteydessä, että Collingwood luonnehti Hegelin huonoksi politiikan historioitsijaksi ja Marxin hyväksi taloushistorioitsijaksi. Marxin virhe oli hänen mielestään se, että hän uskoi koko muun historiallisen kehityksen olevan sidoksissa taloudelliseen kehitykseen. Kaikki kehityslinjat ovat Collingwoodin mielestä vuorovaikutuksessa keskenään ja muodostavat yhdessä sen, mitä hän nimittää historialliseksi kehitykseksi.

Psykologialle Collingwood osoittaa roolin, jonka sen eräät virtaukset kenties olisivatkin valmiit omaksumaan. Jottei se jäisi pelkäksi luonnontieteeksi, fysiologian haaraksi, joka tutkii lihasten ja hermojen ilmiöitä, se voi löytää tehtävän niiden mieleen sisältyvien epärationaalisten elementtien tutkimisesta, jotka mieli on havainnut itsessään tultuaan tietoiseksi rationaalisuudestaan. Nämä irrationaaliset piirteet eivät ole rationaalisen elämän osa eivätkä siten kuulu historialliseen prosessiin, vaan ne ovat sen perusta ja muodostavat sen ympäristön, missä järki elää, kuten fysiologinen organismi muodostaa niiden ympäristön. Järki löytää nämä elementit, mutta tutkiessaan niitä se ei tutki itseään, kuten historiassa on laita. — Tässä kohden Collingwood on lähinnä selvää kannanottoa idealismin hyväksi, ja käsittääkseni hänet voidaan oikeutetusti ymmärtää niin, ettei mieli ole olemassaolossaan riippumaton suhteestaan fyysikaaliseen maailmaan.

Collingwood täsmentää väitteensä, että ihminen tutkii historiaa itsetuntemuksen saavuttamiseksi, selittämällä ihmisen voivan vain historian avulla saavuttaa tiedon inhimillisen toiminnan vapaudesta. Kun aikaa myöten oli päästy historiallisesta naturalismista, historian alistamisesta luonnontieteiden oppipojaksi, oli myös saavutettu johtopäätös, että ihmisen alati muuttuvaa omaa maailmaansa — sivilisaatiotaan — rakentava toiminta on vapaata eikä minkään voimien säätelemää ja määräämää. Tämä ei kuitenkaan merkitse ihmisen vapautta toimia miten tahansa, koska rationaalinen toiminta ei ole koskaan vapaa pakosta ottaa huomioon tilanteen tosiasiat. Mitä rationaalisempaa toiminta on, sitä täydellisemmin se noudattaa tätä pakkoa. Historiallinen vapaus perustuu siihen, ettei minkään muu kuin järki itse aseta tilanteen sisältämää pakkoa sen toiminnalle. Järki itse luo tilanteen. Kun historioitsija sanoo jonkun henkilön olleen tiettyssä tilanteessa, hän tarkoittaa tämän ajatelleen olevansa siinä.

Kuten edellä käy ilmi, von Wright on aivan oikein liittänyt Collingwoodin ja Crocen Hegelin ja Marxin seuraan tieteen filosofian historiaa koskettelevissa tarkasteluissaan. Hän toteaa Hegelin näkemyksen välttämättömyydestä olleen varsin määrätietoisesti ymmärrettävyyden, ei ennustettavuuden tyyppiä. Tässä suhteessa hän sanoo Crocen ja Collingwoodin olleen samalla kannalla. Marxilaisuuden suhde determinismiin on von Wrightin mielestä sen sijaan ambivalentti; Marxin ajattelu heilui ”tieteellisen” eli ”positivistisen” ja hermeneuttisen käsityksen välillä. Mikäli päättelyni ei ole aivan väärä, on Collingwoodin selitys historiallisesta vapaudesta samassa suhteessa ambivalentti, vaikka häntä onkin johdonmukaisesti tulkittu hermeneuttiseen suuntaan (idealisti kun oli). Mitä rationaalisempaa toiminta on, sitä täydellisemmin se noudattaa tilanteen tosiasioiden pakkoa, so. vapaus on tietoa tai tietoisuutta välttämättömyydestä. Collingwood käsittääkseni tulkitsee ihmisten toimineen rationaalisesti niin kuin on tapahtunut, ja tuo rationaalisuus, samalla kun se on vapautta, on myös eräänlaista lainmukaisuutta. En väitä tällä ratkaisseeni ko. probleemia, vain koskettaneeni sitä.

Havaitessaan niiden ihmisten, joiden tekoja hän tutkii, olleen tällä tavalla vapaita historioitsija on Collingwoodin mielestä saavuttanut alansa tieteellisen hallinnan ja sen lisäksi löytänyt oman vapautensa, so. historiallisen ajattelun itsenäisen luonteen, sen vallan ratkaista omat ongelmansa itselleen omilla keinoillaan. Hän on havainnut, kuinka tarpeetonta ja mahdotonta hänen historioitsijana on siirtää nämä ongelmat luonnontieteiden ratkaistaviksi, koska hän itse sekä kykenee että on velvollinen sen tekemään. Löytäessään tietoisuuden historioitsijan vapaudesta hän löytää ihmisen vapauden historiallisena toimijana. Rationaalinen ajattelu on vapaa luonnon ylivallasta ja historiallinen ajattelu sen tutkimuksena vapaa luonnontieteiden holhouksesta. Tässä lienee Collingwoodin teorian käytännöllinen ydin, ja käsittääkseni se merkitsee historiallisen selittämisen ongelman syrjäyttämistä epäolennaisena.

Vapauden ohella on edistyksen käsite keskeinen Collingwoodin historianfilosofian ymmärtämiselle. On tärkeää erottaa toisistaan edistys luonnossa eli evoluutio ja edistys ihmismaailmassa eli historiallinen edistys. Ajatus jälkimmäisestä edellisen ilmentämien lakien takaamana perustui Collingwoodin mukaan käsitykseen, että ihminen on evoluutioprosessin jaloin tuote, ts. ihmisen absoluuttiseen arvoon siinä mielessä, että evoluutio on ollut edistystä siltä osin kuin se on johtanut ihmisen syntyyn. Koska ihminen ei ollut johtanut itse tätä prosessia, pääteltiin edistys luonnonlaksi, ja kun ihminen luonnon lapsena käsitettiin luonnonlakien alaiseksi, uskottiin ihmisen historian noudattavan välttämätöntä edistyksen lakia. Collingwood näkee jyrkästi ristiriitaiseksi pitää ihmistä sekä jonain luonnon yläpuolella olevana että sen osana. Hänen käsityksensä mukaan historiassa ei esiinny luonnollista ja siinä mielessä välttämätöntä edistystä. Historiasta puhuessaan hän yleensä nimittää luonnollista edistystä kehitykseksi ja historiallista edistykseksi.

Henkilön, joka käyttää sanaa edistys, pitäisi Collingwoodin mukaan käyttää sitä verratessaan kahta historiallista aikakautta tai elämäntapaa, jotka kummatkin hän kykenee ymmärtämään historiallisesti, ts. riittävän ymmärtävästi ja myönteellisesti rekonstruoidakseen niiden kokemuksen mielessään. ’Uusintamalla’ ne

hän on jo hyväksynyt ne arvioitaviksi omien mittapuidensa mukaan, elämänmuotoina, joilla on omat ongelmansa ja joita tulee arvioida sen mukaan, miten ne ovat ratkaisseet juuri ne ja vain ne ongelmat.

Jos ajattelu jossain vaiheessa on ratkaisemalla oman vaiheensa ongelmat synnyttänyt uusia, jotka kukistavat sen, ja jos toinen ajattelun vaihe ratkaisee nuo ongelmat menettämättä otetta aiemmista ratkaisuista, on ajattelussa tapahtunut edistystä. Taloudellisella alalla ei edistystä ole uusien keinojen löytäminen tarpeiden tyydyttämiseen, koska nuo tarpeet nousevat ihmisen luonnosta eläimenä eivätkä hänen historiallisesta ympäristöstään. Collingwoodin mielestä edistystä kapitalismiin nähden olisi sellainen taloudellinen järjestelmä, joka kykenisi ratkaisemaan individualistisen kapitalismin aiheuttamat ongelmat ja samalla sen jo ratkaisemat. Luonnontieteissä edistys merkitsee teorian korvautumista toisella samoin kriteerein. Taiteessa taas ei edistystä voi tapahtua, koska siinä ei ole kysymys pelkästä tekniikasta, vaan sen käyttämisestä ilmaisemaan taiteilijan kokemusta. Taiteesta ei voida kirjoittaa historiaa, koska sen ongelmat nousevat välittömän kokemuksen virrasta, joka ei ole historiallinen ilmiö. Sen sijaan taiteen saavutuksista, joissa ilmenee kehitystä, voidaan historiaa kirjoittaa.

Collingwoodin historiankäsitteiden suhde hermeneutiikkaan saisi lisäselvitystä sen seikan käsittelemisestä, mihin historiallisten prosessien ymmärtämisellä pyritään. Hermeneutiikka on positivismia kritikoidessaan kiinnittänyt päähuomiionsa metodiin ja nimenomaan selittämiseen, Collingwood puolestaan on asettanut historialliselle tiedolle tehtävän, joka ratkaisevalla tavalla määrittelee sen luonteen. Kysymyksessä ei ole asioiden neutraali tai objektiivinen tietäminen niiden itsensä vuoksi, vaan kokonaisvaltaisesta ihmiskäsityksestä nouseva inhimillinen tarve.

Historiallisten lainalaisuuksien löytämisestä Collingwood ei ollut kiinnostunut, eikä menneisyyden ajattelun uudelleenajattelemisen merkitse psykologisten toimintaperiaatteiden tutkimista. Prosessin käsite on Collingwoodille paljon keskeisempi kuin *The Idea of History* antaa ymmärtää. Tietty lainalaisuuteen verrattava malli sisältyy dialektisen sarjan ideaan, joka soveltuu mihin tahansa historiallisen tutkimuksen kohteena olevaan prosessiin. Kuten von Wright on todennut, Hegelin ja Marxin lain ja kehityksen käsitteet muistuttavat suuresti Collingwoodin (ja Crocen) käyttämiä. Collingwood korostaa useaan otteeseen, ettei muotojen sarjan uusi vaihe seuraa välttämättömästi edellisestä, vaan välttämättömästi edellyttää edellisen. Sama ajatus sovellettuna historialliseen tilanteeseen ja toimintaan, joka muuttaa tuon tilanteen toiseksi, esiintyy ainakin Collingwoodin ajattelun pohjalla. Hän näet toteaa, ettei historiallinen toiminta ole vain historiallisen tilanteen seuraus, vaan myös sen lähde. Collingwoodilaista välttämättömyyden käsitettä ei voi nimittää lainalaisuudeksi, koska sitä ei voida verifioida empiirisesti. Edellytykset monesti käyvät ilmi vasta ”seurauksensa” myötä.

Collingwood asettaa historiallisen ajattelun tehtäväksi paitsi tutkia, onko edistystä tapahtunut, myös itse luoda sitä. Edistys ei nimittäin ole vain historiallisesti ajatteleamalla havaittava tosiasia, vaan sitä ei ylipäänsä ole olemassa ilman tuota ajattelua. Vain tietämällä tietty kehitysvaihe historian tosiasiana voidaan siihen nähden edistyä. Toisen maailmansodan jälkeen on biologien keskuudessa

G. G. Simpson ja ehkä moni muukin esittänyt samantapaisen ajatuksen inhimillisestä tiedosta yleensä. Tässä mielessä Collingwoodin ajatus historian ja muiden tieteiden suhteesta on jälleen joutumassa uuteen valoon.

JAAKKO I. MÄKELÄ